

Становище

от проф. д-р Елисавета Мусакова

за дисертационния труд на Тереза Бачева

РИМСКИТЕ ПАПИ В СТЕНОПИСНИТЕ ПРОГРАМИ НА ЦЪРКВИТЕ

ПО БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ (XV–XVIII ВЕК)

по процедурата за присъждане на образователната и научна степен „доктор“,

Тереза Бачева е представила за защита дисертация от 240 страници текст, заедно с библиографията, придружена от каталог на изследваните изображения и албум. Съдържанието на труда е разпределено в пет глави, със задължителните увод и заключение. Уводната част отговаря на обичайните изисквания и в техния ред целта, задачите, методологията, хронологическия обхват, състоянието на проучванията са аргументирани и изчерпателно изложени. Липсата на изследвания върху избрания кръг изображения е очевидна причина за разработката на тази тема като нова в българското изкуствознание, но все пак тя не е достатъчно основание; важният въпрос е с какво тя заслужава внимание, при положение, че както се вижда от самия труд, изображенията на римските папи са в доста ограничен брой. Обоснованият отговор е даден на с. 2: паметите на римските епископи се поддържат в литургичния календар на Православната църква и са неразделна част от общия репертоар на епископски изображения, зависим от „догматичните, литургичните и историческите функции на иконографските програми на византийските и поствизантийските църкви“. Следователно, изборът на темата има отношение не само към историята на Православната църква и в частност тази на догматиката, но насочва към още по-голяма и трудна тема, каквато би била функционирането на епископските изображения в декоративните програми на църквите и то не само от т. нар. поствизантийски период и каквато, струва ми се, не е ставала обект на предполагаемо фундаментално изследване. От тази гледна точка ценността на предложения за защита труд допълнително се увеличава, дори при положение, че както изложението показва, иконографията на римските епископи е до голяма степен стандартна и в същото време е недостатъчно специфична, за да реши проблема с идентификацията на папа Климент Римски и папа Лъв в стенописния репертоар на паметниците. В уводната част е очертано и концептуалното поле, в което се вписват изображенията – сцените Поклонение на

жертвата, Причастие на апостолите, църковните събори и стенописните менолози, което организира по-нататък самата изследователска част.

Що се отнася до избора на паметници, Тереза Бачева ги е ограничила до намиращите се в днешните български територии и макар че точно в този пункт доводите не са особено детайлизирани, решението е разбираемо, особено като се има предвид, че са обхванати паметници от времето на ранното християнство, целия византийски период и балканските паметници от XV в. нататък. За конкретните обекти на изследване тя се е доверила на данните в публикуваните и подготвените от Института корпуси на живописата, за които имаме основание да смятаме, че са пълно документирани, а това означава, че трудът обхваща всички известни до момента изображения, включително спорните.

Главите следват в логически ред, започвайки с общото изложение върху епископската институция на Изток и Запад и нейното йерархизирано образно представяне в църковните програми (I глава), следвано от подробното анализиране на цялостния контекст, в който функционират трите най-често, или традиционно присъстващи образи на римските папи в българските паметници – Климент Римски, Силвестър и Лъв Римски (II–IV глава) и завършва с по-рядко срещаните и проблематичните от гледна точка на идентификацията им изображения (V глава). Единствената бележка или по-скоро въпрос отнесен към структурата, е избраният ред на представяне, в който, по мое мнение, по-подходяща би била градацията от най-разпространените към по-редките изображения, т.е. тези на папа Силвестър би трябвало да бъдат разгледани на първо място.

В първата глава трябва специално да се подчертае ерудицията на докторантката, придобита от внушителната по обем проучена литература, включително най-новата, която предопределя качеството на анализите в следващите части. Тази част разглежда и съществения въпрос за евентуалното влияние на Католическата църква, чиято пропаганда е активна през XVI–XVIII в., но малко изненадващо не са използвани (някои от) публикациите на Красимир Станчев.

Подразделенията в трите ключови глави изчерпват последователно аспектите, които разкриват мотивацията за включването на даденото епископско (папско) изображение в православната църковна традиция, респективно неговата функция и особености. В началото е „биографията“ на личността, разкрита от изворовите данни и свидетелствата за култа към светеца в богослужебната литература и литургията.

Следват иконографското описание, разпространението на изображенията, позиционните им варианти в храмовото пространство, в трите основни композиции и в общата последователност на светителските образи и сигниращите надписи. По такъв начин изображенията са анализирани в съпоставка помежду им на фона на цялата предшестваща традиция, с издирен широк кръг аналогии, с което същевременно е изграден солиден атрибуционен метод, крайно необходим при идентифицирането на изображения с неизведени визуални характеристики, произтичащи от смесването на култове при светци с еднакви имена. Бих откритола в тези глави, както и в последната, не само новата информация, която те поднасят, но много систематичния и ясно изложен аналитичен подход, отличната ориентация в научната литература върху догматичните и литургичните предпоставки за легитимирането на точно тези светци-папи като част от състава на православния църковен календар, почиващ на идеята за единството на Църквата, умереността в заключенията. Особена стойност имат хипотезите, а в подходящите случаи и твърденията, предложени в V глава, за появата на рядко срещани изображения на римски епископи и на такива, за които има само предположения кого представят. Тук непременно трябва да се изтъкнат анализът на групата епископи в църквата в Долна Бешовица с изложените съображения за идентификацията на папа Адриан – I или II.

Заключението синтезира, а не просто преповтаря – каквато е честата практика, съществените изводи и е още един пример за рационалния, насочен директно към целта, начин на работа, който изглежда присъщ на изследователската нагласа на Тереза Бачева. Може би, доколкото изворовите данни позволяват, би било добре поне да се набележат възможни зависимости между избора на изобразените личности, районите, в които са концентрирани паметниците и църковно-административното устройство в съответните периоди, както и по-категорично да се определи ролята на католическата пропаганда.

Каталогът на включените изображения и албумът с отлично качество на преобладаващата част от фотографиите (включително правените от авторката) равностойно допълват научната стойност на изследването. Намирам, че би било подходящо в каталога да има и раздел „идентификация“, с посочване на основанията за идентификация на трудно различимите иконографски типове.

Авторефератът е в пълно съответствие със съдържанието на дисертацията; списъкът с научните приноси всъщност се изчерпва с подразбиращото се от неговата

първа точка, докато следващите по-скоро изреждат приложените подходи и незаслужено не включват конкретните постижения. Затова бих прибавила вече набелязаните по-горе приноси: допълването на балканската църковна история в периода XV–XVIII в., успешно приложения идентификационен метод и откриващото се чрез него като модел и перспектива поле на аналогичен вид изследвания.

Публикациите върху съществени части от труда, от които две са в реферирани издания, са стойностни и по брой надхвърлят изисквания минимум.

Отделни бележки от общ характер се отнасят до редки случаи на неясен смисъл, вероятно пропуснати при редактирането на текста; на с. 20, в частта, където авторитетно се разискват сложните въпроси около идеята за единна Църква отпреди Схизмата, с обединителните и разделителните догматически и църковно-политически линии между Рим и Константинопол, се появява хронологично несъответствие в примерите с изображения на западни и източни епископи от римски църкви, отнесени към периода на „гръцките папи“ от VII и VIII в. Приетите датировки на посочените паметници са главно от следващото столетие, затова изглежда, че позоваването в случая само върху публикацията на Мария Графова не е било достатъчно.

В заключение, дисертацията на Тереза Бачева е завършено, самостоятелно научно изследване, въвеждащо нови данни, нови интерпретации и корекции на изказвани в предшестващата литература мнения и твърдения. Обхватът на усвоеното научно знание и неговото използване са качества, заслужаващи най-висока оценка. Към аналитичните методи, които са напълно адекватни на обекта на изследване, бих прибавила и евристичния, вероятно интуитивно употребен, но осигуряващ отворен поглед към целия доказателствен процес с неговите убедителни резултати. Оценката на представените материали по защитата водят до извода, че са налице всички условия на Тереза Бачева да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“.

София, 23 май 2023 г.

проф. д-р Е. Мусакова